

Zonder hoorns geen Demeter-melk

Gehoornde koeien houden

Jola Meijer

"Ik koop altijd Demeter-zuivel omdat ik wil dat koeien hun hoorns mogen houden", schreef mevrouw Jannie Möller uit Amsterdam aan de redactie. Zij stuurde daarbij twee publicaties van de werkgroep 'Koeien met hoorns' van de Bio-Ring Allgäu uit Zuid-Duitsland. Die Kuh und ihre Hörner (2001) en Die Kuh braucht ihre Hörner (2002). Hierin staan veel ervaringen, door boeren zelf verteld. Ook worden wetenschappelijke aspecten belicht en onderzoeksgegevens over koeien met en zonder hoorns gegeven. Interessant zowel voor vakmensen als voor leken. Bovendien rijk geïllustreerd met koeienfoto's van prachtige veerassen op Alpenweiden.

Ook in Nederland blijft het thema hoorns actueel. Als een veebedrijf omschakelt naar bd-landbouw moeten de koeien weer hoorns krijgen. Geert en Ria Bisschop uit Kallenkote vertellen over hun ervaringen hiermee.

Geert Bisschop: "In het verleden hadden wij uitsluitend een ligboxenstal. Om hierin koeien met hoorns te laten lopen was niet diervriendelijk. De ruimte was te klein, waardoor koeien die laag in de rangorde stonden niet konden vluchten.

Tien jaar geleden hebben we een potstal gebouwd en zijn meteen ook gestopt met onthoornen. Wij houden liever koeien met dan zonder hoorns. Er liepen toen vijftig koeien, inmiddels zijn dat er dertig. In 1999 zijn wij met ons bedrijf omgeschakeld van Eko naar BD.

Onze stal is een combinatie van ligboxen en potstal. De overgang naar dit type stal heeft destijds geen grote gevechten opgeleverd in de koppel. Slechts af toe komt een bloeduier voor. Wel is van het voerhek het zelfsluitend gedeelte en één buis weggehaald. Hierdoor hebben de koeien bij het vreten meer ruimte. Onze koeien hebben vrij grote hoorns. De potstal is een groot voordeel voor het vee. We zien dat negentig procent van de koeien ervoor kiest om in het stro in de potstal te liggen en zij gaan daarvoor, zonder probleem 1.25 m. via de trap naar beneden. De tien procent die in de ligboxen gaan liggen zijn niet altijd dezelfde koeien, maar wisselend. Alleen als er tochtige

Foto: Martin Bienert

koeien zijn ...dan is het niet rustiger in de ligboxenstal, maar liggen daar juist meer koeien, omdat voor de tochtige koeien in de potstal veel ruimte nodig is.

In het begin, toen gehoord en ongehoord vee door elkaar liep, was de rangorde verstoord. Vaarzen die gewoonlijk onderaan in de rangorde staan, waren toen hun oudere soortgenoten de baas.

Nu, na tien jaar, zijn er nog vijf koeien zonder hoorns op ons bedrijf. Twee van hen staan laag in de rangorde, twee gemiddeld en één hoog.

Wat bijdraagt aan rust in een stal met gehoord vee is misschien het volgende. In de herfst doen wij de pinken en drachtige vaarzen al bij de koeien in de wei. Ze kunnen dan aan elkaar wennen terwijl ze veel ruimte hebben. Als de eerste tien koeien in de melkstand staan, doen we pas het hek van de wachtruimte dicht, zodat ze niet te krap staan.

We hebben een kudde. De laatste achttien jaar zijn er geen koeien meer aangekocht. Er is een mooie leeftijdsopbouw en er lopen ook oudere koeien bij. We zien dat koeien die lager in rangorde staan, in de potstal op een plek gaan liggen waar ze vlot kunnen weggelopen. Ruimte is belangrijk voor rust in de stal."

Bio-Ring Allgäu

In 1999 werd deze werkgroep voor koeien met hoorns door een aantal boeren opgericht. Men was verontrust, want zonder noemenswaardige publiciteit was in hun regio al tachtig procent van het vee onthoord. In de bergstreek Allgäu wilde deze werkgroep hiertegen

iets doen. Gunter Steinbach schrijft in de inleiding van *Die Kuh braucht ihre Hörner*: "Koeien zijn eigendom van boeren. Zonder hun toestemming kunnen zij niet worden onthoord. Boeren nemen in hun beroep de verantwoording voor land en dieren op zich. Zonder dat zij van buitenaf daartoe worden gedwongen, keren zij zich nu tegen het eigen, door hen beschermde, levende kapitaal. Hoe bestaat het dat dierbezitters na vele honderden jaren of beter gezegd, na duizenden jaren succesvol huisdieren houden, plotseling op het idee komen om de hen toevertrouwde dieren gewelddadig te ontdoen van grote doorbloede lichaamsdelen? Deze vraag is makkelijker gesteld dan beantwoord[...]"

Steinbach houdt niet alleen boeren verantwoordelijk voor het probleem van onthoornen, maar vraagt iedereen de hand in eigen boezem te steken. Door zelf na te gaan hoe de eigen leefwijze of leefomgeving hieraan bijdraagt en om te beginnen met bewustzijn voor het gegeven dat koeien alleen koe kunnen zijn als ze hoorns dragen.

*Niet alleen boeren
zijn verantwoordelijk
voor het probleem van
onthoornen*

Betje 152 en Marie 153 in de wei op het bd-bedrijf van Geert en Ria Bisschop in Kallenkote

Eén van de artikelen is van Martin Biennerth (geboren in 1957 en na agrarische en journalistieke omzwervingen nu boer en kaasmaker in het Zwitserse Graubünden).

'Door mijn werk als kaasmaker en koehoeder gedurende zeventien jaren in de Zwitserse Alpen, ben ik goed bekend met de ontwikkeling van koeien met hoorns naar koeien zonder hoorns. Talloze discussies over dit thema hebben wij, alpenherders met boeren en boerinnen, zowel in de dalen als hoog in de bergen gevoerd. Wat in het 'benedenland' werd gedaan zou langzaamaan ook in het berggebied worden nagevolgd, vanwege vooruitgangsgeloof, zogenaamde moderne wetenschap ofwel simpelweg om het streven naar meer en groter. Steeds werd wijzend op de portemonnee gearchumenteed, met het gegeven van de langzaamaan uitstervende leefwijze en cultuur van bergboeren.

De vraag van de hoorns werd in het berggebied van Graubünden pas ongeveer twintig jaar geleden gesteld, toen de eerste boeren loopstallen bouwden. Een van hen onthoornde toen al zijn dieren, nadat hijzelf door de stier tegen de muur was gezet en met de schrik vrij kwam. De verbreiding van loopstallen in de volgende jaren en de wens van de boeren uit het vlakke land om hoornloos vee te kopen, dwong veel bergboeren ertoe ook de koeien te onthoornen. Deze trend gaat nog steeds door. Op de grote Alpenweiden in Graubünden (met 80 tot 140 melkkoeien) komt vandaag de dag voor dat meer dan de helft van de dieren hoornloos is. Met zulke gemengde kuddes, maar ook met kuddes waar nog bijna alle dieren hoorns hebben kon ik in het ver-

leden werken en ervaring opdoen.[...] Door mijn vijfjarige werkzaamheid als EG-inspecteur voor bio-industriële bedrijven kreeg ik breed inzage in de stallen van onze boeren in Zuid Duitsland. Treurigheid maakte zich altijd weer van mij meester als ik moest toezien hoe met onze medeschepselen, de huisdieren, werd omgegaan. Als het thema onthoornen op tafel kwam, troffen mij telkens ongelovige blikken als ik vertelde dat wij dagelijks 140 melkkoeien met hoorns 's morgens en 's avonds moesten vast zetten om te melken.

Ik moet bekennen dat het vandaag niet best gesteld is met de mensdier betrekkingen in zeer veel bedrijven. Op het thema hoorns-hoornloos wil ik hier in kleine episodens ingaan, die ik in de omgang met mijn liefste huisdieren, de koeien, beleven en waarnemen mocht.[...]

De rangorde

Elke zomer heeft de kudde op de Alp een andere samenstelling. Zij is niet van begin af aan een rustig geheel. Er bestaat kuddestructuur en die moet elk jaar nieuw worden uitgevochten. Elga de oudste koe was afgelopen jaar de leider, niet onaangevochten, maar ze hield steeds stand. Ook dit jaar zou ze het niet gemakkelijk hebben om haar plaats te verdedigen. Enkele dieren zijn nieuw op de Alp, andere zijn ouder geworden en rijker aan ervaring dan vorig jaar.

De strijd om de rangorde begint meestal een à twee dagen na vertrek naar de Alp, als de grote opwindings voorbij is en de overgang van de stal naar buiten geaccepteerd is. Interessant is dat niet allen met allen strijden of dat een onoverzichtelijke chaos ontstaat. Het gaat om de leidersfunctie van de hele kudde, uitzonderingen daargelaten. De beslissing wie uiteindelijk aan het eind van de zomer de leidende koe zal zijn, kan al meteen vallen.

Nu hadden nieuwe koeien al snel Elga herkend als een dier hoog in de rangorde en ten dele geaccepteerd. Toch kwamen enkele naderbij om haar uit te testen en de rangorde af te tasten. Men kan de spanning die bij zo'n ontmoeting ontstaat goed voelen en herkennen. Dergelijke ontmoetingen gaan meestal zonder uiterlijke strijd voorbij. Deze strijd wordt innerlijk gewonnen en de uitstraling van de koe is voldoende om de rangorde duidelijk te maken.

Nu klopt iets niet en hangt er iets in de lucht. Een paar koeien houden op met grazen en Elga staat als aan de grond genageld. Tegenover haar, op circa vijf koelengtes afstand, heeft een krachtige koe, Julia, zich geposteerd. Ze gaat langzaam met de kop naar de grond gericht op Elga, die fier overeind staat, af. Julia krabt met haar voorpoot afwisselend, dan links dan rechts, in de grond. Graspollen vliegen door

de lucht. Elga beweegt niet. Julia gaat langzaam Elga voorbij. Ze blijft naast haar staan, op twee koelengtes afstand en heft haar kop op. Nu heft ook Elga haar kop op, merkwaardig scheef, plooiën worden zichtbaar aan de wangen, tussen de ogen en oren. Ook Julia plooit de huid van haar hals. Beide dieren bewegen in totale gespannenheid, langzaam hun kop, als een vertraagde filmopname, Elga nog steeds aan de grond genageld, Julia krabbend maar duidelijk terughoudender.

Ze blijven zo onderzoekend staan, gedurende vijf à tien minuten, wat een kleine eeuwigheid lijkt te zijn. Dan breekt het los. Als op een afgesproken teken knallen beide schedels op elkaar en Elga wordt teruggestoten. Ze houdt af, wijkt uit, zet dadelijk de tegenaanval in en opnieuw slaan de koppen tegen elkaar. Deze keer wordt Julia opzij gedrukt. Elga stort zich met haar volle gewicht op Julia, dwingt haar zelfs op de knieën en schept haar na met haar hoorns, die ze nu pas inzet. Julia gaat weg en wordt nog kort door Elga achtervolgd. Voor dit ogenblik is de rangorde duidelijk. De oude leidkoe is overwinnaar gebleven.

Voor het sociale in de kudde zijn de rangordetwisten van groot belang. Door rangordestrijd krijgt elk dier zijn eigen plaats in de kudde. De afzonderlijke dieren hebben daardoor minder stress bij het bewegen, eten, drinken en liggen in de kudde. Koeien hebben, behalve de moeder-kalf binding geen sociaal gedrag zoals wij dat kennen, als het gaat om zwakkere te beschermen. Kleine of zwakke dieren worden voortdurend verdreven en verdrukt. Door een duidelijke plaats in de rangorde is er voor zulke dieren een overlevingskans. Gehoornde koeien bevechten hun rangorde anders dan onthoornde dieren. De strijd is korter en heftiger, maar ook duidelijk en de gevolgen langdurend. Meestal komt het niet eens tot strijd. Door bepaalde houdingen van de kop, neus, oren en hoorns worden signalen afgegeven, die andere koeien verstaan. Daarom is het niet nodig dat telkens opnieuw wordt gestreden om de rangorde. Ontbreken de hoorns, dan ontbreekt een belangrijk instrument voor deze 'taal'. Dit kan men goed waarnemen bij een gemengde kudde, van dieren met en zonder hoorns.

Nieuwe koeien met hoorns houden bij het grazen op de weide een grotere afstand aan. Hoornloze koeien grazen dichters naast elkaar, ook als zij vreemd zijn voor elkaar. Komt er strijd, dan wordt niet alleen de schedel ingezet om te duwen, wat de klassieke uitdrukkingvorm is voor het tot stand komen van een kuddestructuur. Hoornloze dieren hebben geleerd te 'scheppen'. Ze bewerken de andere koeien

meestal van opzij. Buik en hals zijn geliefde doelen. De uiteenzettingen duren langer, lijken minder heftig, bijna speels. Hierna vinden de dieren niet zo snel hun plaats in de kudde. Daarom vechten zij vaker om de rangorde.

Tussen de hoogste plaats in de rangorde en een leiderskoe is een verschil. De hoogste koe in de rangorde is de cheffin van de kudde. De leiderskoe is diegene die altijd de eerste is en voorop gaat naar de weide of terugkomt. Andere kuddedieren worden daardoor meegetrokken, wat het hoeden werkelijk lichter maakt. Het hoeft niet, maar het kan zijn, dat een dier zowel 't hoogst in rangorde is alsook de leiderskoe. Bij onze koe Marey was dit sinds jaren het geval. Ze had een zekere uitstraling en werd in de kudde geaccepteerd. Winter '92 werden haar hoorns afgezaagd en in de zomer '93 kwam zij weer op de Alp. Ze gaf de indruk gedesoriënteerd te zijn, was schuw en onzeker. Het trekken over de weiden werd niet meer door haar geleid, ze was steeds midden in de kudde te vinden. Pas na een halve zomer op de Alp was ze hersteld en kon ze haar leidersfunctie weer over nemen. Ze was 'de oude', maar treuriger.

Een opmerkelijke gebeurtenis

In augustus '89 begon het 's morgens tijdens het melken te sneeuwen. Tegen negenen deden we de koeien naar buiten, de sneeuw was nat en bleef niet liggen. Ik moest de stal nog schoonmaken en trok winterkleding aan. Daarna rende ik de koeien achterna, die al uit het zicht waren. De meeste van hen trokken zoals verwacht naar de wei-

Foto: Martin Bienert

de, maar enkele waren op een steile helling gebleven. Daar was de sneeuw blijven liggen en ik werd ongerust. Snel bereikte ik de koeien die hoog stonden en kon hen weghouden van een lawinebaan, die bij regen, sneeuwval en droogte een gevaarlijke glijbaan wordt. Twee glijsporen naar beneden ontdekte ik, maar ik zag geen gewond of liggend dier. Met inspanning van al mijn kracht en veel geduld, om geen dier tot plotseling bewegen op te jagen, lukte het om drie koeien van de helling min of meer glijdend naar beneden te krijgen, waar het minder gevaarlijk was. Tot nu toe had ik alleen beleefd en gehoord dat schapen bij sneeuwval naar boven trekken. Maar uitzonderingen bevestigen de regel. Beneden zocht ik naar twee koeien waarvan ik de sporen had gezien en vond een gewonde koe. Gerta stond er suf bij, zonder eetlust en met hangende kop, omringd door twee stalgenoten. Veel plooiën tussen de oren en ogen toonden mij haar pijn. De rechter hoorn was met de pit afgebroken, hing nog aan de kop en bloedde. 's Avonds hebben we via de radio, de boer van de koe ingelicht en gevraagd om boven te komen. De volgende dag kwam hij met een zak gipsverbanden, waarmee hij de hoorn wilde redden. Ik had hierover sterke twijfels, want een voortdurend trillen door het lopen op de Alp zou het aangroeiën van het bot verhinderen en bij het weiden zou de koe immers steeds met haar hoorns in de struiken kunnen blijven hangen. Of het aangroeiën werd door gesteggel met andere koeien voor en na het opstallen om te melken verhinderd. Bovendien zou het jeuken en de koe met haar hoorns daarom gaan schuren aan graspollen of langs bomen. Dat een boer probeerde een hoorn van zijn koe te redden was voor mij een bijzondere belevenis, ik maakte immers meer de tendens mee dat collega's hun kalveren al onthoorden. Die hele verdere zomer nam ik Gerta en haar gegipste hoorn waar. De koe verreed bosschages, ging opstootjes uit de weg en hield bij het opstallen haar kop scheef met de zere hoorn naar boven. Gedurende een maand zag ik dat de hoorn nog bewoog en niet was vastgegroeid. Later, toen de weidetijd op de alp voorbij was, vertelde de boer mij dat Gerta weer twee vastgegroeide hoorns had, nadat het gips was afgenomen! ■

Die Kuh und ihre Hörner (2001) en Die Kuh braucht ihre Hörner (2002)
 -te koop (ca. € 4.00 p dl.) bij De Zaailing, Ruysdaelstraat 21/23, Amsterdam,
 telefoon: 020 6793817.
 -te bestellen bij www.bioring-allgaeu.de
 Informatie en gegevens van M. Bienerth: www.alpsicht.ch

Klank en plant

Robert de Haan / redactie

Circa dertien jaar geleden stelde klanktherapeut Robert de Haan zich de vraag naar het effect van toon, klank en woord op de groei en ontwikkeling van planten. Door ervaringen met muziektherapie voor verstandelijk gehandicapte kinderen, het zingen van klankoefeningen met volwassenen en het voordragen van meestal zelfgeschreven gedichten bij diverse gelegenheden was hij al bekend met de invloed hiervan op de mens. De twee laatstgenoemde activiteiten maakten, naast zelfstudie en het volgen van privélessen, deel uit van een omscholing waartoe hij genoodzaakt werd door een proces van geleidelijk aan blindworden. In onderstaand artikel schrijft hij hierover.

Op zoek naar antwoorden op mijn vraag stuitte ik al gauw op verslagen van experimenten met via luidsprekers voortgebrachte muziekopnamen in proefruimten, kassen en op akkers. Het geluid van veelal bekende klassieke orkestwerken van ondermeer Bach, Mozart, Beethoven en Brahms, en vooral dat van Indiase raga's versnelde de kieming en groei van planten, maakte hen sterker en gezonder, zorgde voor een grotere opbrengst en leverde een sterker en gezonder nageslacht op. Door hardrock verpieterden ze snel en stierven meestal. Al waren de resultaten boeiend, toch bleef de vraag: wat werkt op wat? Ik volgde een individuele weg en ging meer elementair te werk. Een toon werkt anders dan een ritme. De eerste draagt